

ČAS A TELEVIZE: Čtyři aspekty časové organizace televizního vysílání a každodenního života

Marek ŠEBEŠ

ABSTRACT:

This paper deals with the relationship between television and everyday life in modern society. The author pays attention to four aspects of organization of television time: emphasis on the present moment, articulation of clock time, temporal regularity and orientation towards temporal structures of everydayness. The paper tries to show to what degree temporal structures of television broadcasting correlate with time experience of modern society members and how they are interwoven with temporal structures of everyday life of audience.

KEY WORDS:

modernity – time – media – television – broadcasting – schedule – time experience – time structure – everyday life – temporal regularity – clock time

I přes bouřlivý rozvoj na poli komunikačních technologií zůstává sledování televizního vysílání v soudobých západních společnostech aktivitou, která zabírá největší podíl volného času dospělých jedinců; více času lidé tráví pouze spánkem a prací. Například podle výzkumu American Time Use Survey (Bureau of Labour Statistics 2009) tvoří sledování televize staršími 15 let v USA přibližně polovinu času všech jejich volnočasových aktivit. K podobným závěrům dospěla na přelomu století i srovnávací studie Eurostatu (European Communities 2003): sledování televize a videa bylo ve všech zkoumaných evropských zemích nejčastější aktivitou ve volném čase, která ve většině z nich zabírala kolem 40 % volného času respondentů.¹ Ke stejným výsledkům dospívají i průzkumy české populace.² Pozoruhodná je skutečnost, že také nejmladší generace, jež oproti svým rodičům vyrůstá v prostředí nesrovnatelně větší mediální nabídky, stále preferuje sledování televize před ostatními mediálními aktivitami. Jak uvádí Livingstonová (Livingstone 2002: 77), britské děti a dospívající ve věku 6–17 let tráví denně s médii pět hodin času, zhruba polovinu této doby tvoří sledování televize. Tuto skutečnost potvrzují i údaje z jiných zemí a rovněž údaje mladšího data.³

1 Studie Time Use at Different Stages of Life srovnávala data z třinácti evropských zemí za období 1998–2001.

2 Například výzkum Naše společnost 2009, realizovaný Centrem pro výzkum veřejného mínění. Hlavní závěry části výzkumu zaměřené na volný čas jsou dostupné na <http://www.cvm.cas.cz/upl/zpravy/100994s_oz100114.pdf> (online) (cit. 5. 9. 2010).

3 Studie Robertse, Foehra a Rideouta (Roberts, Foehr, Rideout 2005) uvádí, že v roce 2004 v USA sledovaly děti a dospívající

Mgr. Marek Šebeš
Katedra společenských věd PF JU
U Tří lvů 1/A
371 15 České Budějovice
msebes@pf.jcu.cz

Marek Šebeš (1978). Absolvoval filozofii a mediální studia a žurnalistiku na Masarykově univerzitě v Brně, kde v současné době dokončuje doktorské studium sociologie. Působí jako odborný asistent na Katedře společenských věd Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Zabývá se sociologií času, teorií a dějinami masových médií a problematikou mediální výchovy. V letech 2005–2009 pracoval jako dramaturg dokumentárních filmů České televize.

Televize je zároveň médiem, které je svou povahou nejvíce svázáno s časem.⁴ Jak podotýká Scannell (Scannell 1995: 7), čas je médiem, v němž sama vysílací média existují, a to ve dvojím smyslu: čas, který je třeba naplnit obsahem, a čas, který je tráven poslechem či sledováním vysílání. Časová povaha televize je na některých úrovních podobná temporalitě diváků (vysílání se odvíjí ve stejném čase jako jeho příjem, jeho struktura se snaží vycházet vstříc tomu, jak diváci tráví svůj čas), na jiných se odlišuje (televize umožňuje návrat zpět v čase a znovuoživení věcí minulých, vysílání pracuje se zrychlováním i zpomalováním času), v souhrnu je pak mnohem komplexnější, protože kombinuje několik časových rovin najednou. Jeden vysílaný pořad tak odkazuje k aktuálnímu času, kdy je vysílán (v případě reprízovaného pořadu rovněž k času, kdy jej diváci mohli vidět dříve), ke své časové pozici v programu vysílání, k času, kdy byl vyroben, k času, v němž se odehrává děj pořadu, a rovněž k jednotlivým časovým rovinám vlastního děje (srov. Durand 2003: 24–5).

Televizi lze (stále) považovat za dominantní médium soudobé společnosti, a to i přes veškeré proměny, jimiž televizní vysílání a celá mediální sféra v posledních dvou dekadách prošly. Souvisí tato skutečnost nějakým způsobem s časovou povahou televize? A pokud ano, jakým způsobem? V následujícím textu chci předložit čtyři poznámky týkající se časové organizace televizního času a každodenního života v moderní společnosti a ukázat, jaká spojení se mezi nimi postupně ustavila.

Televize a přítomný okamžik

Jedním ze zásadních důsledků bouřlivého rozvoje médií a komunikačních technologií na přelomu 19. a 20. století byla proměna v chápání kategorie přítomnosti a prožitku přítomného okamžiku. Přítomnost jako by začala expandovat, a to jak v čistě temporálním smyslu, tak ve smyslu prostorovém. Přestává být krátkým časovým okamžikem mezi minulostí a budoucností a rovněž přestává být omezena pouze na určité místo a jeho blízké okolí. Okamžik „ted“ či „nyní“ se stává rozsáhlým časovým intervalem, který zahrnuje události po celém světě. Komunikační média umožňují „podržet“ po delší dobu v přítomnosti události, jež by se jinak rychle staly minulostí, stejně tak dokáží „přesouvat“ budoucí dění do současnosti nebo na její horizont.⁵ Přítomnost je pocítována jako „časově zahuštěná“ (Kern 1983: 314), a to nejen díky schopnosti uchovávat v sobě části minulosti a předjímat věci budoucí, ale dle Kerna rovněž v důsledku detailní analýzy přítomného okamžiku, kterou přineslo filmové médium.⁶

Prostorová expanze přítomnosti představuje zřejmě největší proměnu této časové kategorie, k níž na přelomu 19. a 20. století došlo. Díky elektronickým komunikacím vzniká nová zkušenost simultánnosti, současného prožitku mnoha prostorově vzdálených událostí, jejímž jednotícím rámcem se stává unifikovaný celosvětový čas. Telegraf, bezdrátový telegraf a telefon položily základy jednotné a prostorově neomezené přítomnosti, v níž lidé na celém světě prožívají v tomtéž okamžiku tytéž události. Asi nejzřetelněji tuto skutečnost demonstrovalo ztroskotání lodi Titanic v roce 1912, jedna z prvních globálních mediálních událostí, které bylo sledováno takřka v přímém přenosu po celém světě. Zatímco telegrafní simultánnost byla převážně částí populace zprostředkována masovým tiskem, telefon umožnil lidem zakoušet nový pocit současné přítomnosti na více místech přímo. A nešlo jenom

ve věku 8–18 let televizní vysílání průměrně 3 hodiny denně. Podle zprávy How Teens Use Media, sestavené z výzkumů společnosti Nielsen realizovaných v letech 2008–2009, tráví američtí teenageři denně v průměru 3 hodiny 20 minut sledováním televize, což představuje zdaleka nejvíce ze všech mediálních aktivit. Data navíc ukazují, že v období 2003–2008 došlo k nárůstu sledování televize průměrně o 12 minut denně. Zpráva je dostupná na: <http://blog.nielsen.com/nielsenwire/reports/nielsen_howteensusemedia_june09.pdf> (online) (cit. 5. 9. 2010).

4 Čas je samozřejmě klíčovým prvkem spoluvytvářejícím podstatu všech masových médií. Ta historicky vznikala jako zaznamenání toku času (přesněji toho, co se událo za určité časové období), která začala být publikům předkládána v podobě časové pravidelné, periodické produkce. Tato časová orientace médií je stále jejich zásadním rysem, jenž je dodnes patrný i ze samotných názvů jednotlivých typů masových médií a mediálních produktů: časopis, deník, týdeník, měsíčník; Týden, Noční události, Osvěty dne, Zprávy o šesté atd. Srov. též německé výrazy pro noviny (Zeitung) a časopisy (Zeitschrift), anglické názvy periodik (Time, Newsweek, Financial Times, Entertainment Weekly) či anglické a německé názvy rozhlasových a televizních relací (News at Ten, News Today, die Tagesschau, Heute apod.).

5 Nová komunikační média především vytvářejí odlišný horizont očekávání, v němž se i události vzdálenější budoucnosti náhle stávají součástí naší přítomnosti. Příklad této proměny lze ilustrovat na rozdíl mezi procesem psaní dopisu a telefonováním. Zatímco pisatel dopisu počítá s tím, že se odpovědi dočká v bližší či vzdálenější budoucnosti, telefonující jedinec ji dostává v samotném okamžiku telefonování. Důležitě je, že tímto způsobem dochází vlivem komunikačních médií k vytváření odlišného horizontu očekávání (okamžitá reakce je očekávána).

6 „Jakýkoli okamžik může být (ve filmu – pozn. autora) libovolně rozpárán a roztažen, díky čemuž dostává publikum možnost sledovat zdánlivě najednou motivy jednání, podobu jednání z různých perspektiv i množství reakcí na ně. Muž je zastřelen během okamžiku, ale návštěvník kina vidí událost prodlouženou a analyzovanou jako podrobnou anamnézu. Přítomnost tak byla zahuštěna režiséry, kteří spojili čas prostřednictvím stříhu.“ (Kern 1983: 88).

o individuální zkušenost dvou jedinců u aparátu.⁷ Telefon započal s prvním „veřejným vysíláním“ – v řadě evropských měst a v jejich okolí přenášel přímým přenosem do telefonních aparátů v domácnostech koncertní či operní vystoupení, v Budapešti dokonce od roku 1893 fungoval telefonní program, jenž svou formou a obsahem (zahrnujícím dramatinovanou četbu, přehledy tisku, zprávy z burzy či přímé přenosy projevů členů parlamentu) předznamenával nástup prvního skutečného masového vysílacího média, tedy rozhlasu (Kern 1983: 69). Již na konci 19. století jsou tak položeny základy synchronizace časového vnímání ve společné mediální současnosti, kterou plně rozvine rozhlas a televize. Navíc se telefonní (a posléze rozhlasová) komunikace se svým „živým“, v reálném čase probíhajícím spojením stane modelem, o jehož naplnění budou usilovat i ostatní média. (McQuire 1998: 185).⁸

Dominantní roli v šíření nové temporální zkušenosti postupně převzalo televizní vysílání. Televize dokáže v reálném čase překonat i ty největší prostorové vzdálenosti a tento nový časoprostor okamžitosti a nulových vzdáleností zprostředkovat svým divákům. Z historického hlediska televize jako mediální forma samozřejmě navazuje na vývoj jiných komunikačních technologií, jež dokáží překonávat čas a prostor obdobným způsobem (telegraf, rádio), ta však nikdy neměla takový dopad a vliv, jaký má v tomto ohledu na soudobou kulturu a společnost televizní vysílání. Jeden z důvodů této skutečnosti naznačuje Joshua Meyrowitz: „Pád komunikačních bariér mezi různými místy odstartoval telegraf. Prezentoval však stručná zakódovaná sdělení, která musela putovat podle toho, jak vedly telegrafní dráty. Proces dále posílilo rádio. ... Rozhlas ale pouze verbálně reportoval o událostech v jiných částech světa nebo země. ... Rozhlas sice poskytoval ‚obrazy světa‘, ty ale vznikaly až ve fantazii každého posluchače. Je obtížné představit si něco nového a záhadného, aniž by to člověk mohl připodobnit k něčemu, co už někdy viděl. Každý posluchač si navíc s rádiem vytváří svůj vlastní unikátní a subjektivní obrázek. Televize na rozdíl od rozhlasu divákovi zdánlivě dovoluje zažít vzdálené události a místa přímo a ‚objektivně‘.“ (Meyrowitz 2006: 124) Podobně jako Meyrowitz argumentují i další mediologové. Například podle Goodwina (1990: 42) se televizní zpravodajství těší takové důvěře pravděpodobně z toho důvodu, že je považováno za méně předpojaté než zpravodajství tisku a na rozdíl od rozhlasu dokáže pomocí obrazové složky poskytnout cosi jako „důkazy“ reality. Televize je schopna zprostředkovat divákům zdánlivě přímé spojení se zobrazovanými událostmi a umožnit jim identifikovat se s jejich aktéry. Díky spojení rychlosti a obrazu vyvolává televizní vysílání dojem, že se ze všech médií dostává nejbližší zprostředkované skutečnosti. Jak podotýká McQuire, televize je prvním médiem, jež svému publiku slibuje, že struktura „reprezentace“ bude totožná se samotnou „událostí“ (McQuire 1998: 253).

Důraz na přítomný okamžik a rychlost zprostředkování manifestuje televize především tzv. živým vysíláním, tedy vysíláním ze studia či exteriéru v reálném (nezpožděném) čase. Tento typ vysílání nachází u diváků značnou oblibu, živě vysílané pořady patří k těm s nejvyšší sledovaností. Podle řady mediálních teoretiků (Feuer 1983; Doane 1990) je právě živost vysílání jednou z hlavních definičních charakteristik televizního média. Živé vysílání vyvolává u diváků dojem opravdového „dotýkání se skutečnosti“ (White 2004: 75), který je jiným médiem nedosažitelný. Zvláště patrná je tato skutečnost v případě katastrof a jiných zásadních a zcela neočekávaných událostí, kdy televizní stanice náhle přerušují pravidelné vysílání, vyrazují z něj reklamy a obrací se na diváky bezprostředně a často velmi naléhavým tónem. Televizní společnosti rovněž používají řadu způsobů, jak u diváků posilovat pocit, že vysílání je skutečně živé: kromě přímých vstupů televizních reportérů do vysílání ho posilují například přímé telefonáty diváků do studia či zasláné SMS zprávy, jejichž text se objevuje na obrazovce. Shaun Moores ve své analýze ranních televizních magazínů britských stanic ITV a BBC ukazuje, že jedním ze způsobů, jímž může být tento pocit podporován, je prezentovat moderátory jako zaskočené něčím překvapivým – např. když si všimnou, že je kamery zabírají v okamžiku, kdy se teprve připravují na svůj výstup (Moores 1995: 338–339).

7 Účastníků hovoru bylo nadto často více – první telefonní linky byly sdílené (tzv. party line), takže při příchozím hovoru zvonily všechny aparáty, které byly na linku připojeny, a každý, kdo měl zájem, mohl hovorům naslouchat (Kern 1983: 69).

8 Patrně to bylo zejména na pokusech filmu přiblížit se vysílacím médiím v rychlosti zprostředkování reálných událostí. Již od roku 1911 fungoval v Británii speciální vlak s temnou komorou, umožňující bezprostřední vyvolání a přepravu filmového materiálu, který výrazně urychlil filmové zpravodajství. Díky němu mohli diváci londýnských kin sledovat 13. července tohoto roku v deset hodin večer reportáž z uvedení nového prince z Walesu do úřadu, jež se uskutečnilo o pouhých šest hodin dříve ve velšském Carnavonu. (Kern 1983: 118). Podobný vlak, vybavený navíc filmovým projektorem, jezdil ve 30. letech po Ukrajině a oblasti Kavkazu. Iniciátor „kinematovlaku“ Alexander Medvedkin usiloval o promítání filmů tentýž den, kdy byly natočeny, a to přímo samotným aktérům filmů: cílem bylo vytvořit pocit kolektivní důvěry, přátelství a národní zánicení (McQuire 1998: 186). Nacistický ministr propagandy Goebbels zase využíval letadla k přepravě filmových záznamů z válečné fronty, aby mohly být co nejrychleji zařazeny do aktuálního filmového týdeníku. Hotový týdeník byl pak opět letecky distribuován po celém Německu, aby mohl být ještě též den promítán (McQuire 1998: 186).

Vedle „živého vysílání“ ve smyslu přímého přenosu je zde ale ještě jedna zásadní dimenze televizního vysílání, úzce související s prožitkem přítomného okamžiku, a sice „život vysílání“. Veškeré vysílání se vždy odvíjí v přítomném okamžiku společně s odvíjejícím se časem diváků, programy jsou vysílány a přijímány v tomtéž časovém okamžiku – a právě v tomto smyslu působí vysílání vždy jako „živé“, jedinečné a nevratné. Není proto divu, že již od počátku televizního vysílání (kdy, paradoxně, probíhalo veškeré vysílání z technologických důvodů skutečně živě) se většina pořadů snažila i vypadat tak, jako by byla živě vysílána: hlasatelé mluvili přímo k publiku, zpěváci k němu přímo zpívali, komici se k divákům obraceli jak při rozhovoru mezi čtyřma očima (Ellis 1992, 2000b). Tento adresný způsob oslovování – kterým se televize principiálně odlišuje od filmu – vysílání dodnes dominuje.

Rozhlas, televize a čas hodin

Novověká časová zkušenost je spojena především s „mechanickým“ časem hodin, mezi modernitou a temporální strukturou hodinového času existuje velmi úzký vztah. Glennie a Thrift (Glennie, Thrift 2009) na příkladu pozdně středověké a raně moderní Anglie poměrně přesvědčivě ukázali, že tento vztah nebyl jednosměrný a nelze v něm určit jednoduchou kauzalitu: úspěch masivního rozšíření hodinového času v modernitě není pouze důsledkem vynálezu mechanické hodinářské technologie (neboť již předtím byly sociální aktivity regulovány podobnými temporálními nástroji, na něž mechanické hodiny navázaly) ani výhradním důsledkem vznikajícího industriálního kapitalismu s jeho orientací na čas a časovou disciplínu (neboť užívání hodin se stalo běžným a všeobecně přijímaným již před nástupem kapitalistické časové kázně). Spíše se zdá, že jednotlivé procesy (sociální, technologické, ekonomické, kulturní) se při šíření hodinového času vzájemně podporovaly. V důsledku toho se čas určovaný hodinami postupně stal dominantním nástrojem organizace času i jeho reprezentace v myslích moderních jedinců. Zvláštní roli v tomto procesu hrály také rozhlas a televize.

Tištěná média tradičně operují v rámci kalendářního času. Jejich denní, týdenní či měsíční periodicity nevyjadřují pouze, jak často se dostávají ke svému publiku, ale zejména v případě zpravodajských médií také to, na jak rozsáhlé časové úseky se orientují (v případě deníku vždy na jednotlivé dny, u týdeníku na týdny atd.). Tím, že se tištěná periodika zaměřovala na jednotlivé dny jakožto ekvivalentní časové jednotky a naplňovala je vždy novým obsahem,⁹ přispívala k proměně časových představ novověku směrem k lineárnímu a světskému pojetí času.

Média s vysílaným signálem jsou rovněž spojena s kalendářním časem, jejich specifíkem je ale artikulace času hodin, a to na několika rovinách. Rozhlasové a televizní vysílání napomohlo rozšíření jednotného a univerzálního času hodin (vyjádřeného globálním časovým standardem) na celou společnost. Vysílací média se po hodinových přístrojích stala dalšími společenskými „časodárci“: rozhlasové vysílání již od svých počátků ve dvacátých letech používalo časová znamení, která ohlašovala přesné údaje o společně sdíleném čase, a umožňovala tak rozsáhlou synchronizaci společenského dění. Jak poznamenává Hickethier, „časová znamení se stala součástí rozhlasové kultury a vryla se do lidské paměti. Nebyla k slyšení jen v poledne, ale hojně po celý den a stále a znovu umožňovala přizpůsobení se ‚normálnímu‘ času.“ (Hickethier 2005). To neznamená, že by čas hodin byl v době počátků rozhlasového vysílání něčím nevšedním: nástěnné či stolní hodiny byly již dávno běžnou součástí domácností a rozšířeno bylo i používání osobních hodinek, kapesních i náramkových. „Vysílání času“ však představovalo novou zkušenost, srovnatelnou snad s dřívějším pravidelným odbíjením kostelních zvonů či houkáním vlaků jedoucích podle pravidelných jízdních řádů: zkušenost simultánního zakoušení časového momentu (potenciálně všemi jedinci společnosti).¹⁰ Tato zkušenost se zpočátku mohla jevit jako něco poněkud nezvyklého, jak dok-

⁹ Tato časová orientace tištěných médií se neobjevuje náhle, ale ustavuje se postupně v průběhu novověku. Zatímco během 17. století vycházejí noviny zprvu v týdenních intervalech a posléze několikrát do týdne, první listy s denní periodicitou se objevují na počátku 18. století (patrně jako první britský Daily Courant v roce 1704). V průběhu 19. století se pak objevují i nedělní a večerní listy (viz Conboy 2004).

¹⁰ Tento typ zkušenosti zřejmě úzce souvisí s povahou lidské percepce času. Jak si povšimnul Urry (2009: 179), na rozdíl od některých aspektů prostoru není čas přímo zachytitelný smysly a lidé ho vždy potřebují vnímat skrze nějaké ukazatele, jakými jsou například hodiny či kalendář. K tomu dodejme, že pro lidskou zkušenost hodinového času jsou významné zřetelné časové předěly, které proud času strukturují a které naplňují časové jednotky významem. Právě takové předěly, smysly jasně zachytitelné a navíc kolektivně sdílené, poskytovalo rozhlasové vysílání svými časovými znameními.

ládají slova jednoho z redaktorů BBC Filsona Younga z počátku třicátých let: „Vysílání času, jež je jedním nejběžnějších a nejpravidelnějších rysů každodenního (rozhlasového – pozn. autora) programu, je rovněž ... jednou z nejpodivnějších nových věcí, které nám ovládnutí éteru přineslo.“ (Young 1933: 252; cit. podle Moores 2000: 55) Pocit, že rozhlas skutečně vysílá čas, umocňoval v případě BBC i zvuk tikajících hodin, který vyplňoval prostor mezi jednotlivými pořady. V neposlední řadě měla synchronizace společnosti prostřednictvím časových znamení i svou čistě praktickou stránku, neboť rozhlasová hlášení přesného času byla využívána k seřizování času na domácích hodinách a osobních hodinkách.

V procesu reprezentace hodinového času pokračovalo také televizní vysílání. Slyšitelný čas rozhlasu se v televizi stává viditelným: začátky pořadů (například hlavních zpravodajských relací), ale i předěly mezi nimi jsou doprovázeny hodinovými ručičkami, které na obrazovce odměřují přesný čas a ukazují tak, jak pevně je s ním struktura vysílání spojena. Programové schéma televizních stanic se opírá o velmi striktní časový plán, jehož principem je hodinové a minutové členění. Vysílací okna, z nichž je vystavěna základní kostra vysílání, jsou vymezena hodinovými (či půlhodinovými) časovými úseky, velká část pořadů má tak svůj začátek v „zaokrouhlených“ časových momentech (vždy v celou hodinu nebo v půl). Televizní pořady a jejich součásti mají standardizovanou délku, která se často pohybuje – jako v případě reklamních spotů či zpravodajských příspěvků – v řádu jednotek či desítek vteřin. Televizní vysílání se tak podřizuje stejné časové disciplíně, jaká začala být uplatňována v tovární výrobě a obecně v pracovní oblasti moderní společnosti: neorganizuje svůj čas podle úkolů, které potřebuje vyřešit, ale organizuje úkoly podle pravidelné a koordinující časové disciplíny (srov. Thompson 1967). Tato skutečnost souvisí s určitým paradoxem moderní společnosti, v níž je sféra volného, ne-pracovního času organizována obdobným způsobem jako čas pracovní.

Televize a časová pravidelnost

Čas hodin úzce souvisí s časovou pravidelností života v moderní společnosti. Podle Eviataru Zerubavela (Zerubavel 1981) je možné považovat pravidelnost v časovém uspořádání za jeden z klíčových prvků sociálního řádu, který reguluje strukturu a dynamiku sociálního života. Sociální situace, aktivity a události jsou vytvářeny podle sociotemporálních vzorců a vykazují tak vysokou míru temporální pravidelnosti a pevnosti. Takto pevný časový řád je specifickou záležitostí moderní, racionálně organizované společnosti a nalezneme ho jak na úrovni každodenního života, tak na úrovni fungování velkých sociálních organizací.

Zerubavel popisuje čtyři základní formy časové pravidelnosti: pevné sekvenční struktury, fixní dobu trvání, obvyklá časová umístění a neměnná tempa opakování (Zerubavel 1981: 1–12).

- Pevné sekvenční struktury* představují patrně nejvíce viditelnou formu časové pravidelnosti. Velké množství situací, aktivit a událostí nemůže nastat současně, ale pouze v určité závazné časové posloupnosti – platí to pro řadu ceremoniálních událostí (svatby, pohřby, bohoslužby, koncerty klasické hudby apod.), situace v průběhu jedinceva života, ale i různé každodenní neformální aktivity. Je zřejmé, že řada sekvenčních struktur je dána přirozeným řádem věcí (jíst lze až poté, kdy je jídlo připraveno), vedle nich je ale velké množství posloupností, které jsou dílem sociálních konvencí (polévka je servírována před hlavním jídlem, nikoli až po něm).
- Fixní doba trvání* událostí a aktivit je nezbytným předpokladem, aby lidé mohli řídit a rozvrhovat každodenní život, sestavovat časové plány a harmonogramy. Stejně jako v případě sekvenčních struktur i pevně daná doba trvání vychází často z fyzikálních či biologických daností, jindy má ale čistě konvenční základ (délka školní hodiny, dovolené, vojenské služby, obchodní schůzky apod.). Pravidla ohledně doby, po kterou určité události či aktivity trvají, nemusí být nikde stanovena, přesto má většina lidí poměrně jasnou představu o tom, jak dlouho trvat mají, a často tuto dobu považuje za přirozenou, nikoli arbitrárně ustavenou.¹¹

¹¹ Ač není například nikde stanoveno, jak dlouhé mají být hrané filmy, většina lidí by se pravděpodobně cítila podvedena, kdyby film v kině trval jen deset minut, protože všichni očekávají délku kolem jedné a půl až dvou hodin (Zerubavel 1981: 6).

3. Časově-racionální organizace života rovněž vyžaduje, aby se situace, události a aktivity odehrávaly ve standardních, *obvyklých časových umístěních*. Na rozdíl od tradičních společností, v nichž se „načasování“ událostí stejně jako zahájení i ukončení činností řídí obvykle povahou událostí a činností samotných, pro moderní západní společnost je charakteristické pevné spojení událostí a aktivit s předem určenými a ustálenými momenty v čase – s určitými hodinami, dny v týdnu, částmi roku či obdobími v životě jedince. Každodenní rutinní činnosti většiny lidí (podávání jídel, ukládání ke spánku, uklízení, nákupy apod.) se tak řídí podle pevně daného předpisu, který určuje, v jakých denních časech či dnech v týdnu se mají odehrávat. Stejně pevně daný harmonogram má i sféra práce: pracovní činnost nezačínáme vykonávat v okamžiku, kdy je to potřeba, ale tehdy, kdy nám to určuje předepsaná pracovní doba (Zerubavel 1981: 8).
4. Množství událostí, situací a aktivit sociálního života se odehrává opakovaně a ve stále stejných časových intervalech – mají tedy *neměnné tempo opakování neboli rytmičnost*. Periodické opakování sociálních jevů má svůj původ v sociálních cyklech – hodinových, denních, týdenních, měsíčních, ročních – které jsou tak odpovědné za rytmickou strukturu sociálního života (Zerubavel 1981: 10).¹² Pro život v moderní společnosti je přitom charakteristické, že jeho rytmus je stále méně odvozován od periodicity přírodních jevů a stále více se opírá o umělou periodicitu, již určují především časové harmonogramy, kalendář a hodiny.

Časová pravidelnost sociálního světa má zřejmé důsledky pro individuální životy: pomáhá lidem minimalizovat nejistotu a zároveň vytvářet pocit uspořádanosti, samozřejmosti, normálnosti a předvídatelnosti budoucího dne. Právě předvídatelnost každodenního dne a z ní vycházející možnost každodenního plánování by byly bez pevně dané časové pravidelnosti neuskutečnitelné. Díky jejímu silnému vlivu nosí každý jedinec ve své mysli cosi jako temporální mapu, která je vytvořena z našich očekávání ohledně toho, kdy se co odehrává, jak často, v jakém pořadí a jak dlouho to trvá (Zerubavel 1981: 12–14). To, co se z pravidelného časového řádu vymyká, obvykle narušuje normálnost každodenního života a působí jako něco překvapivého. Tato skutečnost souvisí s důležitou vlastností sociálně-časového řádu: ač je do značné míry sociální konvencí, je lidmi zpravidla nahlížen jako přirozený a nutný. Proto jsou i pokusy o jeho změnu obvykle doprovázeny prudkými a vášnivými reakcemi (Zerubavel 1981: 43–44).

Televizní vysílání pracuje se všemi čtyřmi principy časové pravidelnosti. Struktura programu se odvíjí od pevných sekvenčních struktur, které určují obvyklá pořadí jednotlivých pořadů ve vysílání i prvků v těchto pořadech obsažených. Například hlavní večerní zpravodajská relace začíná po reklamním bloku, jemuž předcházela podvečerní seriál; po zpravodajství následuje opět reklamní blok, poté sportovní zpravodajství, opět reklamní blok atd. I posloupnost prvků uvnitř samotného zpravodajského pořadu je závazně daná (znělka – upoutávka na nejdůležitější body zpráv – moderátor ve studiu – představení hlavního příspěvku atd.) Tyto pevné sekvence, o něž se program opírá, jsou dílem konvence: vysílatelé jimi zčásti reagují na způsoby chování publika, zčásti jde o historicky ustálené vzorce, které se mění jen velmi pozvolna. Jak konstatuje Ellis, v programových schématech televizních stanic se odráží jejich historie (schémata vznikají v návaznosti na schémata předchozí), celkový charakter televizního vysílání jednotlivých zemí i určité národní zvyky (Ellis 2000a: 26).

Podobně konvenčním způsobem se ustálily i další formy časové pravidelnosti televizního vysílání. Délka jednotlivých pořadů je pevně dána pro jednotlivé žánry či formáty, a ačkoli se vlivem silnějšího konkurenčního prostředí dnes mění možná častěji, než tomu bylo dříve, zatím se nezdá, že by tyto změny nějak narušovaly ustálené představy diváků o tom, jaká má být adekvátní délka pořadů.¹³ Kdyby rozhovor v noční talk show měl délku průměrného zpravodajského příspěvku (a naopak), k takovému narušení by zřejmě došlo a divák by

12 Denní, měsíční a roční cykly – na rozdíl od hodinového cyklu a sedmidenního cyklu týdne – nejsou samozřejmě čistými sociálními konstrukty, protože jejich periodicitu má oporu v reálných astronomických jevech. Avšak to, že se například struktura zpravodajství odvozuje od denního cyklu a organizace hospodářských aktivit od měsíčního cyklu, je pouze věcí sociální konvence (viz Zerubavel 1981: 11).

13 Délka pořadů se nadto obvykle přizpůsobuje půlhodinové a hodinové délce vysílacích oken, s níž standardně pracují plnoformátové televizní stanice. Kromě toho, že se tak usnadňuje umístění pořadů na obvyklá časová místa v programu, je zde taktéž patrný vliv obchodní rozvahy vysílatele. Pokud by vytvářel pořady s jinou délkou, než činí ostatní, těžko by pak pro ně hledal případného zájemce o koupi licence k vysílání.

pravděpodobně byl překvapen a znejistěn. K obdobnému znejistění by také došlo, kdyby si noční talk show náhle vyměnila své místo v programu s pořadem pro předškolní děti. Většina pořadů vysílaných plnoformátovými televizními stanicemi má totiž své obvyklé časové umístění v programu, spojené s konkrétním obdobím dne a konkrétním časem. Zejména u těch pořadů, jejichž časová pozice v programu je dlouhodobě ustálena a jejichž sledování je spojeno s významnými předěly v chodu domácnosti diváků, jsou změny a porušení řádu vysílání vnímány s nelibostí.¹⁴ Posledním prvkem, který posiluje časovou pravidelnost televize, je neměnné tempo, s nímž se jednotlivé pořady a celé bloky vysílání opakují. Každý pořad je umístován do stejného vysílacího času (vysílacího okna) ve stejném dni v týdnu a tento vzorec se z týdne na týden opakuje.

Televize je časově velmi rigidní médium, a právě proto vytváří u publika pocit normálnosti, uspořádanosti a předvídatelnosti. Televizní divák si v mysli vytváří stabilní temporální mapu vysílání, podle níž je schopen (alespoň přibližně) určit, kdy bude který pořad vysílán, jak často bude vysílán, které pořady po něm mohou následovat a jak dlouho bude asi trvat. Pevná časová struktura vysílání tak televizi umožňuje zapustit své kořeny hluboko v každodenním čase publika.

Televize a časové struktury každodennosti

Základem časové struktury každodennosti¹⁵ je, jednoduše řečeno, opakování toho, co již bylo. Opakovatelnost se uskutečňuje prostřednictvím rutinních aktivit, běžných, ze dne na den reprodukováných činností, které vytvářejí kontinuitu mezi minulostí a budoucností. Každodenní existence tak získává očekávatelný, předvídatelný charakter, jednotvárnou povahu a odolnost proti razantním změnám. Vytváření předvídatelné skutečnosti nevyžaduje ze strany aktéra příliš velké úsilí, jelikož probíhá na neuvědomované (nikoli nevědomé) úrovni tzv. „praktického vědomí“ (Giddens 1991: 36). Praktické vědomí redukuje lidskou úzkost a vytváří důležitý pocit ontologického bezpečí. Zřejmě i proto nalzáme v rutinní činnosti a zvyku uspokojení, a to i v případech, když nás nutí k věcem obtížným a protivným. Díky rutinám a jimi vytvořenému pocitu běžnosti, všednosti a samozřejmosti každodenní existence se vyhýbáme riziku chaosu, zmatku, dezorganizace či – ještě zásadnějšímu – riziku ztráty smyslu pro skutečnost.

Rutiny a principy denního opakování nejsou ničím jiným než nástroji uskutečňování imperativu časové pravidelnosti. Jejich podstatným rysem je, že jsou strukturovány v čase, respektive samy každodenní čas strukturují. Každodennost sestává z časových vzorců, schémat a plánů, které se ze dne na den (z týdne na týden, roku na rok) opakují – ranní vstávání a večerní uléhání, příprava jídel, odchody do práce a příchody z ní, ukládání dětí do postele, sledování večerních zpráv, víkendové nákupy apod. Všechny tyto činnosti se opakují pravidelně podle internalizovaného řádu a posloupnosti. Pravidelnost a opakování neznamenají strnulost a neměnnost zaběhnutého řádu ani jednotlivých vzorců a schémat, jakákoli větší změna je ale vnímána jako něco ne-všedního a mimo-řádného. Jak ukazují výsledky výzkumu Gauntletta a Hillové, naprostá většina lidí nosí v hlavě časové rozvrhy, podle nichž organizuje své běžné dny, a i ti, kdo nežijí a nedělají věci „podle šablon“ (např. nemusí ráno vstávat v určitou hodinu), mají jasné představy o tom, jaký čas jednotlivé aktivity zabírají a kdy přibližně by se měly odehrát (Gauntlett, Hill 1999: 283–4).

Vedle každodenního opakování rutinních úkonů má každý jedinec rovněž svoji vlastní, vnitřní časovost, která vyjadřuje jeho plynutí od narození ke smrti. Tento životní čas (srov. Neverla 1992; Scannell 1988, 1996), je oproti cyklické časovosti každodennosti časem lineárním, jednosměrným a nevratným. Jedinec se tak vedle relativně „bezčasé“ každodennosti nachází v každém momentu existence v určité a jedinečné fázi svého životního času. Rozdílná stádia životního času mají vliv na to, jakým způsobem jedinci budou nakládat se svým každodenním časem, tedy jakou strukturu a jakou konkrétní náplň budou mít jejich každodenní časové rutiny.

Třetí časový aspekt našeho života tvoří čas institucionální. Je to nadindividuální časový řád, v němž se odehrávají životní časy i každodenní časy členů společnosti a který tyto časy reguluje, synchronizuje a koordinuje.

14 Příkladem budiž opakované debaty, které vyvolává posun začátku Večerníčku, podvečerní krátké pohádky pro děti vysílané prvním programem České televize.

15 V následujícím výkladu budeme vycházet z rozlišení tří časových úrovní každodenního života – každodenního času, životního času a institucionálního času – které rozpracoval sociolog Anthony Giddens (Giddens 1987).

Institucionální čas vyjadřuje pomalé plynutí, kontinuitu a opakování, které jsou vyjádřeny primárně v pojmech tradice a kalendáře. Tradice umožňuje reprodukci sociálních institucí prostřednictvím každodenních rutin, kalendář je pak nástrojem organizace a koordinace sociálního života a jeho spojení s přírodními cykly a rytmem přírody. Podstatou kalendáře (i tradice) je obdobně jako v případě času naší každodennosti opakování a neustálý návrat téhož.¹⁶

Televizní vysílání je historicky ustavenou institucí, jejíž podoba úzce souvisí jak s konkrétními časovými vzorci života společnosti, tak s obecnou povahou tří časových úrovní naší každodennosti. Tato dnes dominující forma televizního vysílání není nikterak samozřejmá, musela být v určitém okamžiku „objevena“ a pak záměrně uplatňována (Scannell 1995; Moores 1988).

Programové schéma – a následně vysílání televize – především odráží cyklický čas každodenního života diváků. Jeho základním principem je opakování: konkrétní obsah vysílání se sice mění ze dne na den, ale samotné časové struktury vysílání zůstávají neměnné, a to v řadě případů po celé desítky let.¹⁷ Televizní vysílání se zároveň snaží kopírovat předpokládané časové vzorce každodennosti svých diváků: kdy odchází do práce (školy) a kdy se z ní vrací, kdy jsou časy společných jídel, kdy je během dne rodina pohromadě, kdy jsou děti ukládány do postele (Ellis 2000a: 26). Zejména rytmus večerního vysílání se snaží věrně napodobit rytmus večera v předpokládané běžné domácnosti. Podvečerní čas, kdy je v domácnosti velmi rušno a pozornost diváků je nestabilní (jednotliví členové domácnosti v různých časech přicházejí domů; probíhají vzájemné konverzace; děti spolu s rodiči pracují na domácích úkolech; mladší děti odcházejí do postele; připravuje se večerní jídlo), je ve vysílání vyhrazen pořadům magazínového typu, které nevyžadují příliš velké soustředění. Během samotného večera (hlavně do 22. hodiny) jsou pak uváděny delší pořady se souvislejším dějem (Ellis 2000a: 27).

Schéma televizního vysílání se zároveň snaží přizpůsobit se životním časům jednotlivých skupin ve společnosti. Jiný časový harmonogram mají během dne předškolní a školní děti, matky v domácnosti, podnikatelé, či senioři, některé skupiny obyvatel mají odlišné harmonogramy určitých dnů v týdnu či jejich částí (například náboženské skupiny). Televizní vysílání se snaží přizpůsobit způsobům, jimiž jednotlivé skupiny tráví svůj čas, a proto pořady pro ně určené jsou vysílány v době, kdy mají největší šanci danou skupinu oslovit.

Jak dokládá Scannell (Scannell 1988) na příkladu rozhlasové stanice BBC, zpočátku vysílání pravidelnou a pevně časově vázanou podobu nemělo. Programoví pracovníci BBC považovali program za výjimečnou událost, která předpokládá ze strany posluchačů pečlivý výběr a pozorný poslech, obdobně jako při návštěvě divadla či koncertního sálu. Pevné programové schéma, jež by umísťovalo programy do stejného času ve stejném dni s týdenní periodicitou, záměrně neexistovalo, prostor mezi jednotlivými pořady nevyplňovaly žádné spojovací linky ani vstupy moderátorů, ale pouze tikot hodin. Během 30. let však byla BBC nucena uznat, že pro většinu lidí není poslech rozhlasu mimořádnou událostí, ale obvyčejným nástrojem domácí relaxace a pobavení. Dochází tak k proměně obsahu a struktury programu, která nově věnuje pozornost okolnostem, za nichž se příjem vysílání odehrává, a aktivitám populace v průběhu dne. Obsahové změny se projeví v menším důrazu na kulturní obohacení publika a větším příklonem k pořadům slibujícím veselé a nenáročné pobavení (společenské hry a kvízy, lehké dramatické seriály, situační komedie). Denní program vysílání byl postupně přizpůsoben časovým rutinám každodenního života pracovního týdne a víkendu a takto koncipované vysílací schéma se stalo základem nejen pro ostatní rozhlasové stanice, ale rovněž pro nastupující televizní vysílání.

Jak se televize přizpůsobovala každodenní časové zkušenosti diváků, adaptovala se na jejich prožívání času a časové rozvržení dnů, tak se naopak i každodennost diváků proměňovala televizním vysíláním. Televizní vysílání začalo spoluurčovat, jak lidé tráví jednotlivé části dne, a stalo se jejich nedílnou součástí. Řada pořadů

16 Povšimnout si lze skutečnosti, že kalendář stejně jako čas každodennosti zachycují i lineární plynutí času – každodenní čas v podobě plynutí a sukcese času hodin, kalendář v podobě historického plynutí roků, století apod. Linearita obou časů je ale jen zdánlivá, principem obou těchto časových forem je opakování. Giddens tuto skutečnost přibližuje na příkladu hodinových ručiček na ciferníku, jejichž principem není běh „dopředu“, ale neustálý koloběh (Giddens 1987: 143).

17 V případě českých televizních stanic toto platí například pro hlavní večerní zpravodajství, nedělní ranní pásmo pořadů pro děti, každodenní podvečerní dětský Večerníček nebo nedělní polední politické debaty.

– například večerní zpravodajství – není diváky sledována pouze kvůli svému obsahu, ale také proto, že slouží jako určité „předěly“ mezi jednotlivými částmi dne či činnostmi (Gauntlett, Hill 1999: 27). Obdobně sledování televizního „snídaňového“ vysílání nás uvádí do nového dne a slouží jako přechod z privátní sféry spánku a rodiny do veřejného světa, do něhož po snídání reálně vyrazíme. Je zde tedy vzájemný vliv: televizní vysílání strukturuje náš každodenní život, ale zároveň je samo tímto životem strukturováno.

Programové schéma je založeno na týdenní periodicitě, čímž se přizpůsobuje i třetí rovině časovosti, tedy času institucionálnímu, času kalendáře. Vysílání respektuje kalendářové rozvržení času (pracovní dny a víkendy, státní a náboženské svátky, letní prázdniny, výročí významných událostí) a přizpůsobuje mu nejen obsah, ale často i svou strukturu. Například při každoročních nejvýznamnějších svátcích mění televizní stanice své po zbytek roku neměnné schéma tak, aby více odpovídalo způsobu, jakým lidé svátky tráví (jsou více doma než v práci, děti nejdou do školy, rodina tráví čas pospolu apod.). I tyto změny podléhají rutinizaci a opakování a i zde dochází ke vzájemné strukturaci: vysílání podřizuje svou strukturu času kalendáře (a každodenním časovým praktikám, které kalendářový čas formuje), zároveň se ale stává jeho nedílnou součástí a proměňuje strukturu jednotlivých událostí.¹⁸

Paddy Scannell (Scannell 1988, 1995, 1996) ukazuje, jak vysílací média pomáhají svou nepřetržitou produkcí a reprodukcí každodenního života lidí dodávat každodenní existenci smysluplný rámec. Zatímco kritici masové kultury upozorňují na to, jak se vysílací média podřizují každodennosti diváků a neumožňují ji transcendovat, Scannell se domnívá, že právě tato orientace na časové struktury každodennosti umožnila vytvoření důvěrného vztahu mezi vysílacími médii a publikem, díky němuž se lidé snadněji adaptovali na změny, kterými moderní průmyslové společnosti ve dvacátém století procházely: „Rádio a posléze televize restaurovaly (či snad poprvé vytvořily) v třídně rozdělených národních státech pro celé populace možnosti poznatelného společného světa. Společenský svět byl učiněn přátelským a mnohé úzkosti veřejného života byly razantně zmírněny.“ (Scannell 1988: 29)

Závěr

Televize v průběhu druhé poloviny dvacátého století velmi intenzivně prostoupila každodenní životy jedinců (obdobně jako ostatní média, ale s větší razancí) a dnes s nimi tvoří nerozlučný svazek. Zdá se, že jedním z klíčových rysů této „zapuštěnosti“ televize a jejího vysílání do sféry každodennosti je způsob, jakým televizní vysílání artikuluje čas. Časové struktury televizního vysílání jednak velmi úzce korespondují s časovou zkušeností jedinců v moderní společnosti, a jednak se navzájem prolínají s časovými strukturami každodenního života svých diváků. Domnívám se, že tyto skutečnosti je třeba mít na paměti v diskusích (viz Brookes 1998; Richardson, Meinhof 1999) o proměnách televizního vysílání a nových temporálních vzorcích, které údajně „post-vysílací“ věk přináší.

LITERATURA:

BROOKES, R.: Time, National Identity and Television Schedules in the 'Postbroadcast Age'. *Time & Society*, 1998, vol. 7, no. 2-3, s. 369–381. ISSN 0961-463X.

BUERAU OF LABOUR STATISTICS.: American Time Use Survey – 2008 Results [online]. 2009. Washington: Bureau of Labour Statistics [cit. 5. 9. 2010]. Dostupné z: <<http://www.bls.gov/news.release/pdf/atus.pdf>>.

CONBOY, M. *Journalism. A Critical History*. London: Sage, 2004. ISBN 0-7619-4099-5.

DOANE, M. A.: Information, Crisis, Catastrophe. In: MELLENCAMP, P. (ed.): *Logics of Television: Essays in Cultural Criticism*. London: BFI Publishing, 1990, s. 222–239. ISBN 0253205824.

18 České televizní stanice například zcela proměňují programové schéma během vánočních svátků, kdy běžné programy a jejich obvyklé časy střídá „sváteční“ laděný program s vlastní časovou strukturou. K této výměně schématu dochází opakovaně každý rok podle obdobných pravidel, jejich výsledkem je pak ustálená programová podoba „televizních Vánoce“. Televizní vysílání se zároveň stává součástí vánočního času a sledování určitých pořadů představuje novou položku mezi tradičními vánočními zvyky.

DURAND, J.: Media nad Representations of Time. In: ALBARRAN, A., ARRESE, A. (eds.): Time and Media Markets. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2003. s.13–28. ISBN 080584113X.

ELLIS, J.: Visible Fictions: Cinema, Television, Video. London: Routledge, 1992. ISBN 0415075130.

ELLIS, J.: Scheduling: The Last Creative Act in Television? Media, Culture and Society, 2000a, vol. 22, no. 1, s. 25–38. ISSN 0163-4437.

ELLIS, J.: Seeing Things: Television in the Age of Uncertainty. London: I.B. Tauris Publishers, 2000b. ISBN 1 86064 489 9.

EUROPEAN COMMUNITIES.: Time use at different stages of life. Results from 13 European countries. [online]. 2003. Luxembourg: European Communities [cit. 5. 9. 2010]. Dostupné z: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-CC-03-001/EN/KS-CC-03-001-EN.PDF>.

FEUER, J.: The Concept of Life Television: Ontology as Ideology. In KAPLAN, E. (ed.): Regarding Television: Critical Approaches - An Anthology. Los Angeles: University Publications of America, 1983, s.12–22. ISBN 0-313-27009-0.

GAUNTLETT, D., HILL, A. TV Living: Television, Culture and Everyday Life. London: Routledge, 1999. ISBN 0-415-18486-X.

GIDDENS, A. Social Theory and Modern Sociology. Stanford: Stanford University Press, 1987. ISBN 0-804-71356-1.

GIDDENS, A. Modernity and Self-identity. Self and Society in the Late Modern Age. Stanford: Stanford University Press, 1991. ISBN 0804719446.

GLENNIE, P., THRIFT, N. Shaping the Day: A History of Timekeeping in England and Wales 1300–1800. Oxford: Oxford University Press, 2009. ISBN 0199278202.

GOODWIN, A.: TV News: Striking the Right Balance? In: GOODWIN, A., WHANNEL, G. (eds.): Understanding Television. London: Routledge, 1990, s. 42–59. ISBN 041501672X.

HICKETHIER, K. 2005. Nach Einstein. Die Veränderung von Zeit und Raum durch die Medien. Vortrag in der Reihe Einstein, relativ am 24. 11. 2005, Universität Hamburg.

KERN, S.: The Culture of Time and Space 1880–1918. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983. ISBN 0-674-17972-2.

LIVINGSTONE, S.: Young People and New Media: Childhood and the Changing Media Environment. London: Sage, 2002. ISBN 0761964673.

McQUIRE, S.: Visions of Modernity. Representation, Memory, Time and Space in the Age of the Camera. London: Sage, 1998. ISBN 0761953019.

MEYROWITZ, J.: Všude a nikde. Vliv elektronických médií na sociální chování. Praha: Karolinum, 2006. ISBN 80-246-0905-3.

MOORES, S.: The box on the dresser: memories of early radio and everyday life. Media, Culture and Society, 1988, vol. 10, no. 1, s. 23–40. ISSN 0163-4437.

MOORES, S.: TV Discourse and "Time-Space Distanciation": On Mediated Interaction in Modern Society. Time & Society, 1995, vol. 4, no. 3, s. 329–344. ISSN 0961-463X

MOORES, S.: Media and Everyday Life in Modern Society. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000. ISBN 0748611797.

NEVERLA, I. Fernseh-Zeit. Zuschauer zwischen Zeitkalkül und Zeitvertreib. Eine Untersuchung zur Fernschnutzung. München: Ölschläger, 1992. ISBN 3-882-95162-1.

RICHARDSON, K., MEINHOF, U. H. Worlds in Common? Television Discourse in a Changing Europe. London: Routledge, 1999. ISBN 0-415-14061-7.

ROBERTS, D. F., FOEHR, U. G., RIDEOUT, V.: Generation M: Media in the Lives of 8–18 Year-olds. Menlo Park, CA: Kaiser Family Foundation, 2005.

SCANNELL, P. Radio Times. The Temporal Arrangements of Broadcasting in the Modern World. In: DRUMMOND, P., PATTERSON, R. (eds.): Television and Its Audience: International Research Perspectives. London: British Film Institute, 1988. s.15-31. ISBN 0-851-70224-4.

SCANNELL, P.: For a Phenomenology of Radio and Television. Journal of Communication, 1995, vol. 45, no. 3, s.4–19. ISSN 0021-9916.

SCANNELL, P. Radio, Television and Modern Life. A Phenomenological Approach. Oxford: Blackwell, 1996. ISBN 0-631-19875-X.

THOMPSON, E. P.: Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism. Past and Present, 1967, vol. 38, s.56–97. ISSN 0031-2746.

URRY, J.: Speeding Up and Slowing Down. In: ROSA, H., SCHEUERMAN, W. (eds.): High-Speed Society: Social Acceleration, Power and Modernity. University Park: Pennsylvania State University Press, 2009. s. 179–198. ISBN 0271034165.

WHITE, M.: The Attractions of Television. Reconsidering Liveness. In: COULDRY, N. McCARTHY, A. (eds.): MediaSpace: Place, Scale, and Culture in a Media Age. New York: Routledge, 2004. s. 75–91. ISBN 0415291755.

YOUNG, F.: Shall I Listen? Studies in the Adventure and Technique of Broadcasting. London: Constable, 1933.

ZERUBAVEL, E.: Hidden Rhythms: Schedules and Calendars in Social Life. Chicago: University of Chicago Press, 1981. ISBN 0226981622.

